

СТЕФАН СТАМБОЛОВ – БАЛКАНСКИЯТ РИШЕЛЬО?¹⁾

Илия Тодев

Институт за исторически изследвания – БАН

Резюме. Текстът интерпретира прозвището „Балкански Ришельо“, автор на което е французинът G. Songeon. Общото между премиер-министрите на Луи XIII и на Фердинанд I Български е най-общо казано енергичният, талантлив и необикновено резултатен макиавелизъм. При по-детайлно вглеждане обаче се откриват съществени различия – това са най-вече нееднаквите взаимоотношения със съответните владетелски особи. Арман Жан дьо Плеси успява да изгради хармонични отношения с Луи XIII не само защото е голям държавник, но и защото се отнася с голямо разбиране към голямата слабост на своя крал – хомосексуализма. За мъжкаря Стамболов бисексуалните наклонности на Фердинанд са били непроситима обида към силния пол – както и непроситим грях към българския народ. Той оскърбява Фердинанд персонално, прави му непочтителни публични забележки. Нарича неговата политика хермафродитска.

Авторът смята, че именно безкомпромисната хомофобия на Стамболов е най-важният ключ за разбиране на неговите отношения с Фердинанд – отношения, които много силно и много негативно рефлектират и върху съдбините на България.

Keywords: Stefan Stambolov, Cardinal Richelieu, Ferdinand I, machiavellianism

Искам да започна с признанието, че текстът, който ще представя на вашето внимание, има характер повече на работна хипотеза, тъй като е писан твърде набързо, в последния момент преди настоящата сесия. Затова с признателност ще приема всички критични бележки, които биха могли да ми отправят специалисти по темата.

Стамболов²⁾ е сравняван повече или по-малко сполучливо поне с няколко велики личности. Най-известно е сравнението с Бисмарк, на което специален текст посвети Константин Косев³⁾. Тук искам да се спра на прозвището „Балкански Ришельо“, което на най-известния български министър-председател дава, с необходимата условност, разбира се, един французин – асомпсионистът Герен Сонжон⁴⁾.

Какво е общото между премиер-министрите на Луи XIII и на Фердинанд I Български? Най-общо казано – енергичният, талантлив и необикновено резултатен макиавелизъм⁵⁾. И двамата не подбират средствата, и двамата имат

големи, безспорни и трайни постижения в полза на своите държави. Ако се вгледаме по-детайлно обаче, ще видим, че има съществени различия, които правят инак много ласкателното прозвище „*Балкански Ришельо*“ като че ли недотам релевантно. То би могло даже да подвежда и да звучи като евтина апология.

Въпреки това съпоставката между двамата не ми изглежда излишна – тя може да разкрие тайни, които биха ни представили образа на Стамболов по нов начин. Имам предвид нееднаквите взаимоотношения със съответните владетелски особи. Ришельо създава и запазва прекрасни отношения със своя крал, негов пръв министър е цели 18 години, които вероятно са щели да бъдат повече, ако Господ му е бил дал по-дълъг живот. Стамболов е пръв министър само 7 години, той качва княз Фердинанд на българския трон, но бързо и неспасяемо разваля отношенията си с него и в края на краищата губи не само статуса, но и живота си – едва навършил 40, и то по начин дивашки и варварски.

Защо Арман Жан дьо Плеси успява да изгради толкова хармонични отношения с Луи XIII? Не само защото е голям държавник, но и защото се отнася с голямо разбиране към голямата слабост на своя крал – хомосексуализма. Една съществена подробност, която за повечето от нас, независимо че всички сме чели и препрочитали „*Мускетарите*“ на Дюма, сигурно звучи като абсолютна новина. При това именно римокатолическият кардинал Ришельо, колкото и абсурдно да изглежда на уважаващите Църквата хора, не само не осъжда противоестествените страсти на своя католически крал, но и подбира – и то твърде сполучливо! – неговите фаворити, включително най-известния от тях, маркиз Дьо Сен-Марс⁶⁾.

Какво прави в този случай хъшът от Търново? Макар и известен почитател на плътските наслади, Стамболов категорично не може да приеме начина, по който неговият господар реализира либидото си. Не е много ясно кога Стамболов е разбрал, че Фердинанд е бисексуален⁷⁾. Навярно още с първите контакти. Предпочитанията на Кобургския принц не са били тайна в обществото, българските князотърсачи във Виена, ако сами не са могли да се досетят от личните си контакти с този кандидат за българския престол, няма как да не са чули или прочели достатъчно за това. Т.е. сексуалната ориентация на евентуалния втори български княз трябва да е била добре известна на Стамболов още преди идването на монарха в България. Остава да допуснем, че Стамболов, който несъмнено има вродена и доминираща хомофобия, просто не е имал възможност отблизо да наблюдава на какво е способен един умен, родовит, изтънчен, амбициозен и подкрепян от своята майка хомосексуалист.

В началото може да си е мислел, че тъкмо това обстоятелство ще му позволи лесно да държи в свои ръце юздите на властта, той да управлява, а князът да служи само за декорация. После обаче трябва да си е дал сметка, че Фердинанд е много силен противник. Замислен вероятно като марионетна крeация,

за политическия си творец внукът на Луи-Филип става истински Франкенщайн. Страхът от поражение, смесен с традиционното българско отвращение от мъжеложството, вадят Стамболов от равновесие и той прави много грешки. Започва да се мисли за незаменим. Оскърбява Фердинанд персонално, прави му непочтителни публични забележки. Нарича неговата политика хермафродитска⁸⁾ – и се лъже, че тя го лишава и от малката популярност, която именно нему, на Стамболов, дължи. Много точно Ст. Константин пише: „*Омразата между двамата мъже (Фердинанд беше на 33 години, а Стамболов на 39) предизвикваше тревога и в същото време хипнотизираше неутралните наблюдатели, които ги познаваха. Силната им воля и яростта на чувствата им ожесточаваха и заразяваха привържениците им, увеличаваха напрежението до предел, необичаен дори за изпълнената със страсти политическа атмосфера на Балканите.*“⁹⁾

За мъжкарят Стамболов наклонностите на Фердинанд са били непростимо оскърбление към силния пол – както и непростим грях към българския народ с неговото здравомислие и патриархални нрави. Известни са неговите думи: всичко ще ми простят българите, само не и това, че им доведох Фердинанд за княз. Избран от него, от Стамболов, Фердинанд обаче първоначално трябва да се е надявал на разбиране или дори на любов. Бил е жестоко излъган и сигурно се е почувствал неизказано наранен – представете си, моля: той, първокласният, изтънчен и свръхинтелигентен европейски аристократ е гледан с погнуса от един балкански парвеню само защото в онова, което днес се нарича скала на Кинси (Kinsey scale)¹⁰⁾, е заемал едно по-двусмислено място. За него, за Фердинанд, Стамболов става голямата може би и оскърбително несподелена любов. В този случай за смъртно уязвения княз няма как да не е било валидно известното двустийе на Уилям Конгрийв:

„*Небето не познава гняв, сравним с любов, преминала в омраза, ни пъкълът познава ярост, сравнима с пренебрегната жена.*“

Мисля, че това е най-важният ключ за разбиране на отношенията между Стамболов и Фердинанд – отношения, които много силно – и много негативно – рефлектират и върху съдбините на България. Обикновено ние се тюхкаме, че сме проспали Ренесанса. Може би повече трябва да съжаляваме, че не сме имали истински просветен (в свободен смисъл на думата) абсолютизъм, който Стамболов, също като Ришельо, но само с частичен успех и с голямо закъснение, се опитва да въведе в България. Не че в културата сме цъфнали и вързали, но с дисциплината сме много по-зле. Така или иначе, днес, не без носталгия по неосъществения социализъм, с преклонение към личности като Стамболов и с безусловно зачитане на демокрацията и правата на личността имаме трудната задача да градим порядък в свобода и единство в многообразието – ако цитирам един от нашите най-видни възрожденци, д-р Стоян Чомаков, от когото¹¹⁾, между другото, Стамболов се е възхищавал и учил.

Прочее, връщайки се към сравнението на Сонжон, ще трябва да добавя, че то е повече нещо като пожелание и регистрация на една възможност. А и очакване, че еднотипната изходна ситуация – хомосексуален владетел плюс изключителен по дарования първи министър-макиавелист – може би и в България ще се развие така, както се е развила два и половина века по-рано във Франция. Сонжон осмисля възкачването на Бурбона Фердинанд на българския престол с френски понятия, защото се надява, че потомъкът на Сен Луи ще остане във френски води – което, както е известно, не става. Ако нещата с Фердинанд се бяха развили според френските надежди, ако и балканецът Стамболов по най-деликатните въпроси на човешката природа се бе поучил от сивия френски кардинал, дали не бихме могли да твърдим, че Фердинанд и Стамболов биха станали – и останали задълго – тандем, подобен на тандема Луи XIII – Ришельо? И не бихме ли могли, контрафактуално, разбира се, да допуснем, че тази българска комбинация от владетел и премиер е щяла да бъде също толкова ефективна както в налагането на твърди и смислени правила, така и в срещата¹²⁾ със задаващата се втора Тридесетгодишна война¹³⁾, колкото е била съответната френска комбинация от XVII в. в първата Тридесетгодишна война?

Ние се възхищаваме от силното, сурово и плодотворно мъжко начало, на което безспорен носител е Стамболов. Дали все пак нямаше да е по-добре в някои тънки мъжки въпроси той да бе приличал поне мъничко на министъра на Луи XIII – което пък би оправдавало в много по-голяма степен славното инак прозвище „Балкански Ришельо“?

БЕЛЕЖКИ

1. Доклад, изнесен на VIII научна сесия по проблемите на лидерството на тема „Стефан Стамболов – български национален лидер“ – 20 януари 2014, Голям салон, БАН.
2. Последно за него вж. Иванов, Д. Лидерът Стамболов. С., 2014; нелош от справочна гледна точка (но за съжаление, силно идеологизиран и с натрапчива антиисторическа оценъчност, конюнктурно фиксирана около дихотомиите русофили – русофоби и диктатура – демокрация) историографски преглед за Стамболов вж. у Даскалов, Р. От Стамболов до Живков. Големите спорове за новата българска история. С., 2009.
3. Косев, К. Стефан Стамболов – българският Бисмарк. – В: Доклади от Първата научна сесия по проблеми на лидерството, проведена в Големия салон на БАН – 3 февр. Съст. и ред. Димитър Иванов. 2009. С., 2000.
4. Вж. у Тодев, Ил. Д-р Стоян Чомаков и Стефан Стамболов. – В: Доклади от Първата научна сесия по проблеми на лидерството, с. 45.
5. В политологически смисъл този термин, както е известно, като правило се свързва с изложените от Николо Макиавели в неговия трактат „Владе-

- телят“ идеи за твърда, централизирана власт, водеща се в своите решения преди всичко от благого на държавата – така както го разбира хладният разум, а не както го виждат нравствените норми.
6. Вж. напр. Pascal, Jean-Claude. *L'amant du roi Louis XIII* – Luynes. Editions du Rocher, 1991; Larivière, Michel. *Louis XIII et les favoris du cardinal*. – In <http://gayscelebres.hautetfort.com/archive/2012/12/15/louis-xiii-et-les-favoris-du-cardinal.html>
 7. Според Ст. Констант (Констант, Ст. Фердинанд лисицата, С., 1992, с. 178) Стамболов може би само се е досещал за бисексуалността на княза. Ст. Констант (Стоян Костадинов) е май единственият български автор, като не броим Ат. Буков с неговите апокрифни спомени, който говори на тази тема.
 8. Констант, Ст. Фердинанд лисицата, с. 178.
 9. Пак там, с. 176.
 10. В своята работа „*Sexual Behavior in the Human Male*“ (1948) Алфред Кинси (Kinsey) предлага 6-степенна скала за категоризиране на типовете мъжка сексуалност от степен 1, означаваща крайна хетеросексуалност, до степен 6, означаваща крайна хомосексуалност. Другите 4 степени, в които попадат почти половината от мъжете (които пък по време на зрелия си живот имат полови връзки със или най-малкото изпитват привличане към представители и на двата пола), според Кинси често са смятани за бисексуални. Впрочем Кинси, също като Стамболов, предпочита термина „хермафродитски“, тъй като според него става дума за психосоматична обусловеност на този тип сексуално поведение.
 11. Вж. за това у Тодев, Ил. Цит. съч.
 12. Много основателно (и с подразбиращ се отрицателен отговор) А. Пантев риторично се пита: дали, ако през войните от второто десетилетие на XX век Стамболов е бил жив, той би допуснал така да ни надхитрят балканските ни съседи – цит. по Даскалов, Р. *От Стамболов до Живков*, с. 72, 92.
 13. Този (сполучлив, макар и силно критикуван) термин, използван впрочем и от самия Чърчил (*The Gathering Storm*, 1948), е на Зигмунд Нойман (Neumann, *The Future in Perspective*. NY, 1946) и третира войните в Европа през 1914 – 1945 като едно цяло. Също като първата Тридесетгодишна война (1618 – 1648), и втората Тридесетгодишна война е серия от различни по време и място конфликти, които могат да се схващат като Европейска гражданска война, водена все заради Германския проблем, усложнен обаче от нови идеологии – комунизъм, фашизъм, нацизъм. Главните елементи на втората Тридесетгодишна война са Първата световна война (1914 – 1918), прелюдия към която са Балканските войни (1912 – 1913), Гражданската война в Русия (1917 – 1923), Революцията и гражданската война в Украйна (1917 – 1921), Полско-съветската война (1919 – 1921), Испанската гражданска война (1936 – 1939) и Втората световна война (1939 – 1945).

STEFAN STAMBOLOV – THE BALKAN RICHELIEU?

Abstract. The text interprets the nickname “*Balkan Richelieu*” coined by the French historian G. Songeon. Generally speaking what the prime ministers of Louis XIII and Ferdinand I Bulgarian had in common was their energetic, talented and extremely efficient Machiavellianism. However, closer scrutiny reveals substantial differences, mostly related to the unequal relationships with the respective royal persons.

Armand Jean du Plessis managed to build harmonious relationship with Louis XIII not only because he was a great statesman, but also because he showed great tolerance for the biggest weakness of his king – homosexuality. For the macho Stambolov the bisexual inclinations of Ferdinand were an unforgivable insult to the sterner sex and an unforgivable sin against the Bulgarian people. He personally offended Ferdinand by making irreverent remarks to him in public. He called his policy hermaphrodite.

The author believes that particularly the uncompromising homophobia of Stambolov is the most important key to understanding his relationship with Ferdinand which had quite strong and quite negative impact on the fate of Bulgaria.

✉ **Prof. Ilia Todev, DSc.**

Institute for Historical Studies
Bulgarian Academy of Sciences
52, Shipchenski Prohod Blvd., bl. 17
1113 Sofia, Bulgaria
E-mail: todevilia@yahoo.com